

BULDAN AĞZI VE SÖZCÜKLERİN DİLİ

Prof. Dr. Duran NEMUTLU
Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Buldan Ağzı ve Sözcüklerin Dili başlıklı bu bildiride öncelikle Buldan ve yöresindeki halkın konuştuğu dili, kurdukları bazı cümleleri ve kullandıkları bazı sözcükleri irdeledik. Burada söz konusu Buldan ağzı Denizli merkez ve diğer tüm ilçeleri için de geçerlidir. Buldanlı bir çocuk “çiçiba” derse, buradan onun “çişim var” dediğini anlamak gerekir. Yine Buldan ağzında “ ellehem, ellehim, ullaham, ellaam” sözcüğü “herhalde”, “sındı” sözcüğü “makas” anlamına gelir.

Sözcüklerin Dili bölümünde ise kültürümüzü geliştiren, ifademizi zenginleştiren, Türkçe’de kullandığımız Lâtinçe, Grekçe, Fransızca ve diğer bazı dillerden geçen ve rasgele seçilen bazı sözcüklerin kök anlamlarını, kullanılış anlamlarını, benzerliklerini, farklılıklarını, Türkçe’deki uygunluk derecelerini incelemeye çalıştık. Örneğin Türkçe’de kullandığımız “parlamento” sözcüğü dilimize İtalyanca’dan geçmiştir ve iki sözcükten oluşmaktadır. Birinci sözcük “parla” İtalyanca “parlare= konuşmak” fiilinden gelmektedir, ikinci sözcük “mento” yine İtalyanca “mentire= yalan söylemek fiilinden gelmektedir. Bugün Türkçe’de “Büyük Millet Meclisi” yerine kullandığımız “parlamento” sözcüğünün kök anlamı “konuşulan ve yalan söylenen yer” anlamına gelmektedir. Yine Türkçe’de kullandığımız “parfüm” sözcüğü dilimize Fransızca’dan girmiştir ve iki sözcükten oluşmaktadır. Birinci sözcük “par” önce, önceden anlamına gelmektedir. İkinci sözcük “füm” Fransızca “fumer” tütmek, kokmak fiilinden gelir. Şu halde “parfüm” önceden kokan, önceden tüten anlamındadır. Bir kadın parfüm sürmüşse, kendisi gelmeden önce kokusu gelmesi gerekir.

GİRİŞ

Dil bir milletin aynasıdır. Yalnız dil ve dil ürünlerinin, yâni o dilde yazılmış eserlerin ve kitapların incelenmesi ile o millet hakkında bir yargıya varabiliriz; yazılı metinlerden, romanlardan, hikâyelerden, şiirlerden ve tiyatro eserlerinden hareketle o milletin tarihi, sosyolojisi, kültürü, geleneği, folkloru, sanayii ve ekonomisi hakkında bir bilgiye ulaşabiliriz. Örneğin Edison'un 1878'de elektrik ampulünü keşfetmesinden önce yazılan bir Fransız romanında aydınlanma amacıyla bir evde mum yakıldığından bahsedilirse, o evde oturan ailenin zengin olduğuna karar veriyoruz. Çünkü sade vatandaşlar ve halk evlerinin şömine veya ocak dediğimiz yerlerinde odun ateşi yakarak hem aydınlanma, hem ısınma, hem de yemek pişirmede kullanıyorlardı. Elektrik enerjisinden ampul ile aydınlanma dünyaya çok geç yayılmıştır. 1908 de ikinci Meşrutiyet ilân edilip 2. nci Abdulhamit Selanik'e sürgün gönderilirken hâlâ Osmanlı Sarayında elektrik yoktu.

Bildiri konumuz **Buldan Ağzı ve Sözcüklerin Dili**'dir. Önce Buldan ağzını, Buldan ve yöresinde konuşulan dilde kullanılan bazı sözcükleri açıklayacağız, daha sonra Buldan ve tüm Türkiye'de kullanılan ve dilimize Latince, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden geçen sözcüklerin kök anlamlarını, ilk anlamlarını ve günümüzdeki kullanılış anlamlarını vermeye çalışacağız. Sempozyumun adı **Buldan Sempozyumu** olduğu için **Buldan Ağzı** dedik. Yoksa Buldan'da konuşulan sözcükler Denizli'nin içinde, Denizli'nin tüm ilçelerinde de konuşulur. Hattâ Buldan 1094 tarihinden itibaren Türkleşmeye başladığı ve bu yöreye Orta Asya'dan, Oğuz boylarından gelen Türkler yerleştirildiği için, Buldan ağzı Oğuz boylarından gelen insanların yerleştikleri diğer yerlerde, yâni Türkmen veya yörük dediğimiz Türklerin bulunduğu Kayseri, Mersin, Silifke, Antalya, Kastamonu gibi illerde ve yörelerde de konuşulur.

Lehçe, bölge dili, diyalekt (Fr. dialecte) diye de adlandırabileceğimiz “ağzı” sözcüğünü Kemal Demiray **Temel Türkçe Sözlük** adlı yapıtında şöyle tanımlar: Bir anadilin sınırları içinde bölgelere, sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği. Biz de burada Buldan ağzının bâzi özelliklerinden bahsedip, sonra da hangi anlamları ifade ettiğini açıklamaya çalışacağız.

Buldan'da genellikle ismin hal eklerine ve söz dizimine (Sentaks) fazla dikkat edilmez. Bir öğretmen öğrencilerine kolayca “bu soru öğrenci bırakılmıştır” diyebilir. Normal Türkçede “bu soru öğrenci bırakmıştır” olmalı. Yine bir öğretmen öğrencisine: “sana ihtiyacı olan not kaç?” diyebilir. Tabii bu öğretmenin burada demek istediği “senin kaç nota ihtiyacın var?” olacaktır. Yine yaşlı bir teyze okula giden bir çocuğa: okula gidimiyon mu olum” diyebilir, teyzenin burada demek istediği “okula mı gidiyorsun oğlum” dur.

Buldan ağzında genellikle “k” ların yerini “g” ler alır, sözcük sonlarındaki “r” ler söylenmez, “r” ile ve “s” ile başlayan sözcüklerin başına bir “ı” eklenir:

- Okula gidigelive gari: Okula gidip geliver gayri.
- Davaz'da İramazan' ın yerinde ısıcak bir çorba içmişim : Tavas'da Ramazan'ın yerinde sıcak bir çorba içmişim.

Çocuk Dilinde Buldan ağzı:

Çiçiba : çişim var.

İki arkadaş olan İbrahim ile Ramazan'ın Buldan ağzı ile diyaloglarından kısa bir bölüm:

- Ramazan : İbraam, yiğenim, nediyon eyimin bakem?
- İbrahim : Eyyiz be İrmızan emmi. Davaz'dan dayıoğlu geldi bağa getcez birazdan
- Ramazan : Abam da gitmek istiyveri bağı, onu da götürüverin bari.
- İbrahim : Olur, olur. Hanım evde, yimekleri hazırlayıpatırı zati, badılcan yiycez yalım.
- Ramazan : Aman yiğenim, hava da bek ıscak, kölgelerde durun, dikkat edin, kendinizi aman diyem.
- İbrahim : Hadi ben gideni gari, çocukları öpüve bana¹

Buldan ağzında kullanılan bâzı sözcükler ve normal Türkçe karşılıkları şöyledir:

<u>Buldan Ağzı</u>		<u>Normal Türkçe</u>
Aba	:	Abla
Astap, asbap	:	Kıyafet
Badılcan	:	Patlıcan
Böğün	:	Bugün
Ceyran	:	Elektrik akımı, ceryan
Çeleni	:	Düz Köy evi çatısı saçağı
Çeniz	:	Çeyiz
Deyom	:	Diyorum, söylüyorum
Dığan	:	Tava
Ellaam, eleğim	:	Herhalde
Emmi	:	Amca
Essa?	:	Gerçekten mi?
Gıkmır	:	Eli sıkı, cimri
Gımicık	:	Küçücük, ufacık
Buldan Ağzı		Normal Türkçe

¹ : <http://www.itusozluk.com/goster?t:denizli>

Gine	:	Gene, Yine
Göreklemek	:	Kilitlemek
Göynek	:	Atlet, iç gömlek
Hangırda, hangirde	:	Nerede
Hopaz	:	Yufka pişirmeye yarayan metal çubuk
Haranı	:	Büyük tencere
Hasramak	:	Özlemek
Hışır	:	Zayıf, çelimsiz
Ingıldamak	:	Sallanmak, titremek
Irbık	:	İbrik
İrim	:	Sokak
Kavul	:	Kararlaştırma, anlaşma
Köçün	:	Çarşı, meydan
Körezi	:	Loş, yarı aydınlık
Küt bıçak	:	Kesmez, ucu kırık bıçak
Ondan Keri	:	Ondan sonra
Sındı	:	Makas
Sikke	:	Yük hayvanı bağlanan ucu sivri demir çubuk
Soyka	:	Kaba, rahatsız edici adam
Buldan Ağzı		Normal Türkçe
Şibik	:	Şapka siperi, gölgeliği
Şindi,şincik	:	Şimdi
Şorda	:	Şurda
Şuul	:	Tasa
Tavatr	:	Güzel
İbriğin ülüğü	:	İbriğin su akan kısmı,emziği
Yalım	:	Herhalde, galiba
Yiğen	:	Yeğen
Zere	:	Sakın

Sözcüklerin Dili bölümünde Türkçeye yabancı dillerden giren ve rastgele seçtiğimiz bâzı sözcüklerin etimolojik ve semantik açıklamalarını, ilk anlamlarını ve şu andaki kullanılış anlamlarını, varsa farklılıklarını vermeye çalışacağız. Örneğin “bir ilçedeki en yüksek devlet memuru anlamında kullandığımız **kaymakam** sözcüğünün aslı Arapçadır ve birleşik bir sözcüktür, **kaim** ve **makam**. Arapça **kaim** yerine geçen demektir, **makam** ise, yer, durak, memuriyet yeri, yüksek dereceli memuriyet yeridir. Tabîî asıl makam padişah’ındır. İlçede padişah yok ama onun makamının yerine geçen anlamında **kaim-makam=kaymakam** vardır. Sözcük Arapçadan Osmanlıcaya, Osmanlıcadan da Türkçeye geçmiştir. Yine aynı yapı içinde Türkçede kullandığımız **kayınpeder** var, burada “kaim=yerine geçen” Arapça, **peder=baba** Farsçadır.

Kayınpeder, yâni kaim peder, gerçek peder değil ama “peder=baba” yerine geçen demektir. Artık günümüz Türkçesinde peder değil daha çok baba sözcüğünü kullanıyoruz ve aynı anlamda “kayın baba” diyoruz. **Kayınvalide** sözcüğünde yine kayın=kaim=yerine geçen “valide” ise Arapça “doğuran=ana=anne” anlamındadır. Valide eski Türkçede kullandığımız “çocuk, erkek çocuk” anlamındaki **veled** sözcüğü ile ilişkilidir. Yâni **valide veled** meydana getiren, çocuk doğuran anlamındadır. **Veledin** çoğulu yine Türkçede çocuk anlamında kullandığımız **evladdır**. Şu halde kayınvalide=kaim, valide, yani gerçek valide, ana değil ama onun yerine geçendir. Günümüzde kayın valide yerine kaynana sözcüğünü de kullanıyoruz. Aynı örnek grubunda “kayın birader” sözcüğü de vardır. Kaim yerine geçen, birader ise Farsça **erkek kardeş** demektir. Kayın birader=kaim birader, yâni gerçek erkek kardeş değil ama erkek kardeş yerine geçen anlamındadır. **Vali** sözcüğü ise Arapçadır. Yine Arapça **Velâyet** sözcüğünden gelir. Yâni bir ilin velisi, ermişi, sahibi anlamındadır. Biz “veli” sözcüğünü öğrenciler için kullanırız; **öğrenci velisi** demek, öğrencinin anne-babası olabileceği gibi, onun velâyetini üstüne alan, ona sahiplenen bir yakını, bir tanıdığı da olabilir. Şu halde vali şehir halkının velisi, devlet organlarının sahibidir.

Türkçede kullandığımız **parlamento** sözcüğü dilimize İtalyancadan geçmiştir ve iki sözcükten oluşmuş birleşik bir kelimedir. Birinci sözcük **parla** İtalyanca **parlare: konuşmak** fiilinden gelmektedir, ikinci sözcük **mento** yine italyanca **mentire : yalan söylemek** fiilinden gelmektedir. Bugün Türkçede **Büyük Millet Meclisi** yerine kullandığımız **Parlamento** sözcüğünün kök anlamı **konuşulan ve yalan söylenen yer** demektir. Yine Türkçede kullandığımız **parfüm** sözcüğü dilimize Fransızcadan girmiştir ve iki sözcükten oluşmaktadır. Birinci sözcük **par**, önce, önceden anlamına gelmektedir. İkinci sözcük **füm** Fransızca **fumer : tütmek, kokmak** fiilinden gelir. Şu halde **parfüm** önceden kokan, önceden tüten anlamındadır. Bir kadın parfüm sürmüşse, kendisi gelmeden önce kokusu gelmesi gerekir. Hükümdar anlamında kullandığımız **imperator** sözcüğü dilimize İtalyancadan geçmiştir. Bu sözcük italyancada **imperatore** yazılır. Türkçede ses uyumunu sağlamak için **p** harfinden sonraki **e** harfini **a** yapmışız. İlk kez Romalı devlet adamı Auguste’e (İ.Ö. 63- İ.S. 14) bu ünvan verilmiş ve Auguste’den itibaren Roma İmparatorluğunu yönetenler bu ünvanı kullanmışlardır. Latince **İmperatio** emir, komut, buyruk anlamındadır. Yine İtalyanca **imperare** fiilinin anlamı hüküm sürmek, komutanlık etmek, emir vermektir. Fransızcada emir kipi için aynı kökten gelen **impératif** sözcüğü kullanılır. Dilimizde hükümdar anlamına gelen **imparator** sözcüğünün Latincesi **imperator**, İtalyancası **imperatore**, İspanyolcası **emperador**, fransızcası **empereur**dür ve emreden, buyuran, hükmeden kimse demektir.

Tıp dilinde cinsel temas yoluyla geçen hastalıklara **zührevi hastalıklar** denir. Türkçede özel isim olarak kullanılan **Zühre** (Zöhre ve Zehra olarak da kullanılır) adı Latince **Venere** (Fr. Vénus, İtal. Venere) den gelir ve anlamı **Aşk Tanrıçası**’dır. Venere (Fr. Vénus, Grek. Afrodit) sözcüğü Latinceye **arzu etmek, gönlü çekmek** anlamında Hint-Avrupa dil grubundaki bir kökten geçmiştir. Yunanlılar Venüs’ü Afrodit olarak adlandırmışlardır, deniz köpüğünden oluşmuş kadın anlamındadır. Zaten eski yunancada **aphros** deniz köpüğü demektir. Kıbrıs yakınlarında deniz köpüğünden oluşan Venüs mitolojide aşk, zevk, güzellik Tanrıçası olarak geçer. Latince karşılığında aşk nesnesi anlamı da vardır. Kıbrıs ve Ege adalarında ve kıyılarında onun adına birçok tapınaklar yapılmıştır, bunlardan bir tanesi de Aydın’ın Karacasu ilçesi yakınlarındadır (Afrodisias). Mitolojik anlatıda, doğal olarak Venüs’e tapanlar, yâni onun müridleri

fahişelerdi. Gerek Venüs gerekse müridlerinin görevi aşk satmaktı. **Venüs** sözcüğünün Latince bir anlamı da **satış (Fr. vente)**dır. Venüs tapınaklarının başlıca ziyaretçileri günlerce denizde kadınsız kalan gemiciler ve tayfalardı. Tabii tapınaktaki kadınlar para karşılığı çok çeşitli erkeklerle aşk yaptıklarından birbirlerine bazı hastalıklar bulaştırıyorlardı. Bunun için aşk yoluyla, başka bir deyişle Venüs, yani Zühre yolu ile geçen hastalıklara “Zührevi hastalıklar” (Fr. les maladies Vénériennes) denilmektedir. Aşk ve seks gücünü artıran, şehvet uyandıran yiyecek içecek ve ilaçlar için **Vénüs**’ün Yunancası olan **Afrodit**’den türeme **afrodiziyak** (Fr. afrodisiaque) sözcüğü kullanılır. Venüs sözcüğünün satış anlamından gelme, Türkçede “**genel ev** yerine **iş yeri, satış yeri** anlamında Farsça **kârhane** sözcüğü de kullanılmaktadır. Zaten Arapça **fahişe** sözcüğü **ahlaksız kadın** anlamı ile birlikte **pahalı kadın, paralı kadın, ücret ödenen kadın** anlamını da taşır.

Dilimizdeki **hindi** sözcüğü Hindistan’dan gelen, Hindistan tavuğu anlamındadır. Hindi Amerika kökenli bir hayvandır, domates, patates gibi Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfi ile (1492) Avrupa’ya gelmiştir. Fakat Kristof Kolomb Amerikayı keşfettiğini bilmiyor, Hindistan’a ulaştığını sanıyordu, 1506’da Amerika’yı keşfettiğini bilmeden de ölmüştür. Bunun için Amerika’dan getirdiği bu iri tavuklara Fransızlar **dinde**, Hint’den gelen, Hint tavuğu (**Fr. poule d’Inde**) demişler, biz aynı anlamda **hindi** demişiz, İngilizler de bu hayvanı ilk kez Türkiye’de gördükleri veya Türkiye’den gittiğini sandıkları için **türkey** demişlerdir.

Bir orta öğretim kurumu olan **lise** sözcüğü dilimize Fransızcadan geçmiştir (Fr. Lycée). Lise Aristo’nun derslerini verdiği Yunanistan’ın Atina şehrindeki bir mahallenin adıdır. Lise, Aristo usulü derslerin verildiği, yani matematikten astronomiye, edebiyattan felsefeye kadar çok çeşitli bilimin okutulduğu bir okul anlamındadır.

Bu toplantının adı “Buldan Sempozyumu” olduğu için konumuzu “sempozyum” sözcüğünün açıklaması ile tamamlayalım. Belli bir konuda düzenlenen oturum ya da seminer anlamında kullandığımız “sempozyum” (Fr. symposium) Fransızca bir sözcüktür. Fransızcaya Yunanistan’dan geçmiştir ve Yunanca aslı **sumposion** olan bu sözcüğün asıl anlamı **ziyafet, şölen, büyük yemektir** (Fr.le banquet). Eski Yunanistanda filozoflar, hâtipler, belli aralıklarla ve genellikle akşamları bir ziyafet sofrasının etrafında toplanırlar, gece boyunca yerler, içerler ve belli bir konu üzerinde tartışıyorlardı. Her defasında başka bir konu ortaya atarlardı. Bunların en ünlülerinden biri Eflatun’un yazdığı **Şölen** (Fr.Le banquet) adlı yapıtıdır. Bu yapıtta konu aşktır ve hâtipler sırayla aşk konusunda konuşurlar.

KAYNAKÇA

- ALLARD, F., et ses collaborateurs (1974) **Larousse Médical**, Paris, Librairie Larousse.
- BONELLÌ, L., (1989), **İtalyanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, ABC.
- ÇANKAYA,B., (1993), **İspanyolca Cep Sözlüğü** İstanbul, Fono
- DAUZAT, A.,DUBOIS, J. MITTERANND, H.(1971), **Dictionnaire étymologique**, Paris, Librairie Larousse.
- DEMİRAY, K., (1988), **Temel Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkilâp Kitabevi.
- DEVELLİOĞLU ,F., (1978) **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Doğuş,Ltd.Şti. Matbaası.
- GENOUVRIER, E., DESIRAT, C.,(1977) **Dictionnaire des Synonymes**, Paris, Larousse.
- GOALZER, H., (1967), **Dictionnaire Français-Latin**, Paris, Ed. Garnier Frères.
- GOALZER, H., (1967), **Dictionnaire Latin-Français**, Paris, Ed. Garnier Frères.
- GREIMAS, A.,J., (1968), **Dictionnaire de l'ancien Français**, Paris, Librairie Larousse.
- PADOVANI, G. (1949), **Français- Italien, Italien-Français**, (Larousse de poche), Paris, Librairie Larousse.
- ROBERT, P., (1996), **Petit Robert**, Paris, Maury Imprimeur S.A.
- SARAÇ, T., (1976), **Fransızca-Türkçe Sözlük**, Ankara, T.D.K. Yayınları .